Ahmet ÇAPKU

Kınalızâde'de Toplumsal Düzenin Oluşumunda Paranın Yeri

İnsan maddi ve manevi ihtiyaçları olan bir canlıdır. Maddi ihtiyaçların başında güvenlik, gıda, barınma gibi durumlar gelir. Manevi ihtiyaçlar cümlesinden olarak sevgi, saygı, ilgi, ilim/bilgilenme, inanç, kültür, sanat gibi hususlar söz konusudur. Bunlar gerçekte günlük hayatta içiçe iş görür. Maddeye sirayet eden nefs/can nasıl ki, içinde bulunduğu unsurla birlikte iş tutuyorsa insan ihtiyaçları da bir bütün olarak hayatta yer alır. Bunlar kendi içinde eskilerin tabiriyle ehem-mühim sıralamasına tabi olabilir.

Yeryüzüne dağılan ve binlerce yıllık süreçte farklı kabilelere, kavimlere ayrılan insanoğlu, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için birtakım yöntemler icat etmiştir. Yazı, ateş, tekerlek, barut, kağıt, uçak, bilgisayar teknolojisi nasıl ki, önemli buluşlar ise aynı şekilde para da insanlık tarihinin akışına yön veren buluşlardan olmuştur. Zira artık mal-mal ile değil mal-para ile takas yapılabilir olmuştur. Bu da özellikle gelişen ve değişen toplum yapıları için önemli bir kolaylık ve bir o kadar da denetlenmesi gereken bir unsur halini almıştır. Tarihte nice kargaşa ve kavgaların temelinde mal (para) olduğu bilinmektedir. Ne de olsa mal, canın yongasıdır. Her canlının varlığını devam ettirme kaygısı, bütün önceliklerin başında gelir.

…

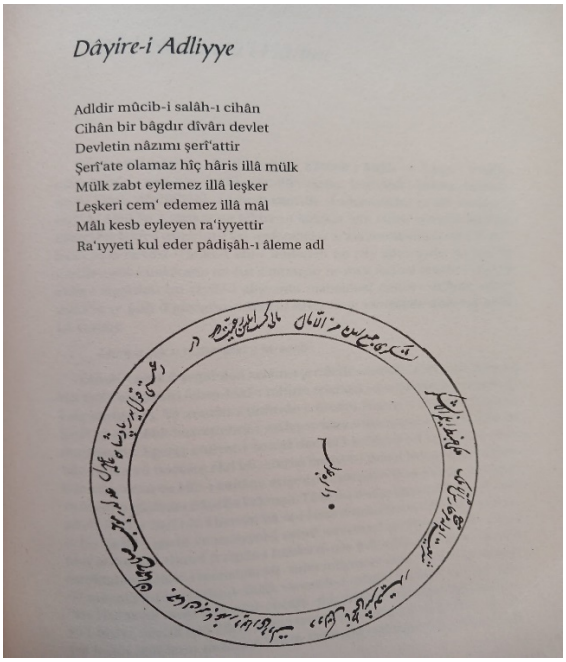
Kanuni dönemi bilgesi Kınalızâde Ali Efendi (v. 1572), *Ahlâk-ı Alâî*'de ailenin geçimi konusunda erkeğin mal-parayı nereden ve ne şekilde kazanıp nasıl harcaması gerektiğine dair bir bahis açar. Alış verişte her şeyin değerinin korunması için Aristoteles'in deyimiyle 'küçük hâkim (nâmûs-ı asgar)' denilen paranın olduğunu ve bunun toplumsal adaleti koruduğunu belirtir. Para ile kişinin yanında taşıyamadığı şeyler arasında değişim/mübadele yapma imkanı doğar. Para; ticaret, sanat, ziraat ve imaret şeklinde muhtelif yollardan kazanılır. Filozofumuz değerli sanatlar cümlesinden olarak; nefs-i nâtıkanın amellerine dayalı sanatları zikreder. i) Hesap ilmine dayalı meslekler: Tıp, astronomi, muhasebe, edep ilimleri gibi. ii) Orta seviyede kıymetli sanatlar: Ziraat, kuyumculuk gibi. iii) Çoğu insanın zararına olan meslekler: Ucuz alıp pahalıya ürün satmak, alaycılık vb. Bunlar yanında çöpçülük, hacamatçılık, dericilik gibi toplum katmanları arasında kişiyi aşağı tabakada gösteren meslekler de vardır. Lakin her ne olursa olsun toplumun ihtiyacını karşılayan meslekler olmalı ve devam etmelidir.[1]

Kınalızade "Birazcık ye, birazcık dahi sakla, birazcık dahi ver Tanrı yoluna" diyerek kazancın nerelerde tasarruf edilmesi gerektiğine işaret eder. Kişi harcama yaparken cimrilikte cömertlik arasında bir yol tutmalıdır. Ailesinin geçimini öncelemeli, hayır ve tasadduk işlerini gözetmelidir. Bilgemiz, Aristoteles'ten hareketle toplumda büyük siyasetin vücut bulması için şu üç hususun aynı anda olması gerektiğine işaret eder: i) Nâmûs-ı Şârî' (ilahi kanun), ii) hâkim-i mânî' (devlet başkanı), iii) dinâr-ı nâfî' (para). Bunlar ancak Nâmûs-ı Rabbânî, hâkim-i insanî, dinâr-ı mîzânî ile kendini gösterir. Her birine 'siyaset' anlamında 'nâmûs' denilmiştir. Birinci nâmûs: İlahi kanun; ikinci nâmûs: Padişah; üçüncü nâmûs: Paradır. Paranın ayarı ve tedavülü, sultanın devleti idaresi ancak ilahi kanunların bunlar üzerinde cari olması durumunda 'büyük siyaset' ortaya çıkar. Demek ki, paranın idaresi devletin kontrolünde olmalı, sultan ise ilahi yasaya uymalıdır. Toplumda hakiki adalet ancak bu şekilde sağlanır.

[1] Oktay, Ayşe Sıdıka, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İstanbul 2005, İz Yay., sf. 333, 336.

Birinci nâmûs olan İlahi Kanuna itaat etmeyenlere kafir ve münafık; ikinci nâmûsa itaat etmeyenlere asi ve zorba (bağı, mârık), üçüncü nâmûsa itaat etmeyenlere ise hain ve hırsız denilir. Sözü edilen konular; i) mal (alış verişte, maaş ödemede) ve görev taksimatında itidali gözetmek; ii) alış veriş (ticaret) işlerinde; iii) terbiyeye yönelik (hukuk) işlerde dengeyi-itidali, adaleti gözetmek esastır. Nasıl ki, bedende bir denge var ise aynı husus toplumda da görülmelidir. Bu açıdan yöneticinin maharetli bir hekim gibi olması ve toplumsal dengeyi, itidali korumasında ortaya çıkar.[2] Demek ki, toplumsal dengenin oluşumunda para önemli bir yere sahiptir. Zira toplumda çeşitli meslek grupları vardır. İnsanın bu meslek gruplarının ürettiği ürünlere ihtiyacı olur. İşte para insan ihtiyacının kavgaya mahal vermeden karşılanması adına emek ve hakkı koruyan bir aracıdır. Bu manada ona 'aracı adalet (âdil-i mütevassıt)', sessiz adalet (âdil-i sâmit) de denilmiştir.[3] Osmanlı'da ilk isyanın (Buçuk Tepe İsyanı/Vak'ası-1446) paranın ayarı ile oynanması neticesi ortaya çıktığını dikkate alırsak Kınalızâde'nin düşüncesinin ne kadar isabetli olduğunu anlarız.[4]

Filozofumuzun sekiz dilimli 'adalet teorisi' bu açıdan önem arzeder. *Adl* ile başlayan ilkeler bütünü yine *adl* ile son bulur. Bütün cihanı sulh içinde ancak adalet tutar. Şayet cihan bir bahçe olarak kabul edilirse onun duvarı devlet olur. Devleti ancak ilahi kanunlar (şeriat) düzene koyar ve ilahi kanunları uygulayacak olan devlettir. Devleti ise ordu korur. Ordu, mal (para) var ise kurulabilir. Malı (para, vergi, hazine) devlete sağlayan, yönetilen tabakadır. Yönetilen tabaka, sultana 'adalet' sayesinde bağlanır.[5] Burada her bir konu, bir öncesi ve sonraki ile bağlantılıdır. Hiçbiri diğerinden bağımsız değildir. Dile getirilen konular birbiri ile sağlam ve sağlıklı bağlantılı olduğunda 'adalet' kendini göstermektedir. Para (mal, hazine, vergi) bu dengenin-adaletin kurulmasında önemli bir yerde durmaktadır. Çünkü emeğin korunmasında sessiz adalet onunla sağlanmaktadır.

Dâyire-i Adliyye

Adldir mûcib-i salâh-ı cihân
Cihân bir bâgdır dîvârı devlet
Devletin nâzımı şerî'attir
Şerî'ate olamaz hîç hâris illâ mülk
Mülk zabt eylemez illâ leşker
Leşkeri cem' edemez illâ mâl
Mâlı kesb eyleyen ra'iyyettir
Ra'ıyyeti kul eder pâdişâh-ı âleme adl

Kınalızâde, muhallet eserinde nizâm-ı âlem fikrini merkeze alır. Erdemli bir devletin teşekkülünde toplumun temel taşına "hukemâ-yı kâmil ve ulemâ-yı âmil" dediği bilge yöneticileri ve yetkin âlimleri koyar. Bunlar varlığın hakikatini hakka'l-yakîn bilen ve ona göre eyleyen topluluktur.

---

[2] Oktay, a.g.e., sf. 469-471.
[3] Oktay, a.g.e., sf. 476.
[4] Bkz. Özcan, Abdulkadir, "Buçuktepe Vak'ası", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 6, sf. 343-344. https://islamansiklopedisi.org.tr/bucuktepe-vakasi
[5] Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, hzl. Mustafa Koç, İstanbul 2007, Klasik Yay., sf. 539.

Sözü edilen topluluğun etrafında insanları hakka, fazilete davet eden bir kesim (zü'l-elsine) yer alır. Biz bunları günümüz şartlarında eğitici-öğretici (talim-terbiye) tabaka diyebiliriz. Devletin bürokratik işlerini yürüten eğitimli grup (mukaddirler) vardır ki, bunlar mühendislik ve matematik ilmine konu olan hususları yürütürler. Gaziler ve mücahitler ise devleti dış tehlikelere karşı korurlar. Mal sahipleri ise (erbâb-ı emvâl) ise ülkede gıda, barınma, giyecek ve benzeri ticarete konu olan işleri yürütür.[6] Başka bir ifade ile bunlar kalem ehli (ehl-i kalem), kılıç ehli (ehl-i şemşir), sermaye sınıfı (tâyife-i tüccar), ziraatle uğraşanlar (tâyife-i zirâatkarlar ve ekinciler) şeklinde de tasnif edilebilir. Filozofumuz bunları, tabiattaki dört unsurun bedendeki haline benzetir. Dört unsur nasıl ki, bedende dengeli şekilde dağıldığında ortaya 'sağlık' çıkıyorsa söz konusu grupların toplumda dengeli dağılımı halinde faziletli bir toplum (medine-i fâzıla) vücut bulur.[7] Bunun tersi de doğrudur.

Demek ki, yöneticiye ve yönetici sınıfa düşen şey, toplumda adaletin temini adına bu dengeyi kurmak ve korumaktır. Onun için kişiler, para kazanırken zulüm ve haksızlığa başvurmaktan, ayıp ve uygun olmayan yollara dalmaktan, zillete düşerek para kazanmaktan sakınmalıdır. Kınalızâde'nin bakış açısıyla devletin en tepesinde yer alan yönetici tabaka başta olmak üzere, toplum fertleri İlahi Kanuna uymakla yükümlüdür. Şu halde, filozofun düşüncesinde toplumsal huzurun kaynağında metafizik ilkeler yer almaktadır. İnsan nasıl ki, sadece maddi varlık olmayıp onun manevi yönü de var kabul edilmişse aynı bakış açısının 'adalet teorisi'ne de yansıtılmış olduğunu görüyoruz. Buna göre asıl belirleyici unsur, İlahi Yasalar olmaktadır. İlahi Kânun->Yönetici->Para. Bilgemize göre ancak bu şartlar oluştuğunda/ oluşturulduğunda erdemli bir toplum vücut bulur. Bunların her birinde ortaya çıkan dengesizlik diğerlerini de etkiler. Onun için meselenin ne kadar hassas olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır, denilebilir.

[6] Oktay, a.g.e., sf. 450-451.
[7] Oktay, a.g.e., sf. 460.